

Средиземноморье и Кавказ IV—XVI вв. — Л., 1988. — С. 82—92; *Она же*. Печати представителей рода Синадинов в Эрмитаже // ВВ. — 1990. — Т. 51. — С. 174—182; *Sandrovskaja V.* Die Byzantinischen Bleisiegel als Kunstwerke. Schriften der Frühdiristlich — byzantinischen Sammlung I. — Berlin, 1982. — S. 48—55.

<sup>14</sup> *Seibt W.* Die Darstellung der Theotokos auf Byzantinischen Bleisiegeln, besonders im 11 Jahrhundert // Studies in Byzantine Sigillography / Ed. N. Oikonomides. — Dumbarton Oaks, 1987. — S. 47—48.

<sup>15</sup> *Соколова И.В.* Монеты и печати византийского Херсона. — С. 82—89, 93—95.

Одержано 13.06.92

*К.Д. Смичков*

## НОВІ МОЛІВДОВУЛИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ХЕРСОНА

Статтю присвячено одному із важливих джерел з вивчення історії та культури середньовічного Херсона — підвісним свинцевим печаткам з назвою цього міста.

Розглянуто випадкові знахідки печаток Херсона, які зберігаються у приватних колекціях. На основі аналізу наведено передбачувані датування молівдовулів, що видаються, реконструкцію і читання їхніх легенд.

*K.D. Smychkov*

## NEW MOLYVDUVULES FROM BYZANTINE KHERSON

The paper is devoted to one of the most important sources of the study of the history and culture of medieval Kherson: suspended lead stamps with the town's name.

Occasional findings of the Kherson stamps preserved in private collections are described. The analysis carried out allows us to advance the supposed datings of the molyvdovules published and the reconstruction and interpretation of their legends.

**Кравченко Н.М., Абашина Н.С.**

## ДОКИРИЛІВСЬКИЙ НАПИС НА ПРЯСЛИЦІ З РАНЬОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ОБУХІВ II

*Репрезентовано дешифрування напису на пряслиці з поселення Обухів II на Київщині, що ґрунтується на схожості знаків з літерами давньогрецького алфавіту.*

Відомо, що східнослов'янська редакція кирилівської писемності, яка враховувала фонетичні особливості слов'янської мови, набула завершеного вигляду на межі IX—X ст.

Завдяки свідченням Чорноризця Храбра можна виділити кілька етапів у розвитку слов'янської писемності. Поки слов'яни були язичниками, вони не мали книжок, а лічили та ворожили за допомогою «черг» і «рез», якихось зарубок та позначок, що, імовірно, були різновидом піктографічно-тамгового та рахівного письма. Згодом слов'яни почали користуватися латинськими і грецькими літерами для свого письма «без упорядкування» і так продовжували багато років <sup>1</sup>.

І.І. Срезневський, виходячи з уживанням надрядкових знаків у пам'ятках візантійської та слов'янської писемності, дійшов висновку, що слов'яни починаючи з VI—VII ст. стали вживати греко-слов'янське письмо й користувалися ним до IX ст. <sup>2</sup>.

Період VI—VII ст. обумовлений також значними історичними зрушеннями у житті слов'ян. Це час слов'яно-візантійських війн і пов'язаної з ними колонізації слов'янами Балканського півострова, з чого починається велике розселення слов'ян. Це знайшло відображення не лише у письмових джерелах, а й у численних археологічних пам'ятках <sup>3</sup>. А отже, саме в той час слов'яни вступають у безпосередній контакт з носіями грецької мови.

© КРАВЧЕНКО Н.М., АБАШИНА Н.С., 2001

Безсумнівно, на певному етапі культурного розвитку слов'яни користувалися неупорядкованим письмом грецькими або латинськими літерами. «Фрейзінгенські уривки» та копії давніх текстів з Клагенфуртського рукопису підтверджують вживання слов'янами латинських літер для свого письма<sup>4</sup>. В Болгарії виявлено протоболгарські (тюркські) тексти, написані грецькими літерами<sup>5</sup>. На жаль, до нашого часу не відомі слов'янські тексти, написані грецькими літерами.

Зрозуміла обережність дослідників щодо визначення належності тих чи інших епіграфічних пам'яток до певного різновиду писемності. Разом з тим, враховуючи всю складність проблеми, в цій публікації ми репрезентуємо напис, зроблений на пряслиці, що походить з поселення Обухів II на р. Стугна (рис. 1). Пряслице було виявлено в 1972 р. на долівці напівземлянкового житла № 28 на Західній ділянці поселення. Житло за типом знахідок, серед яких є залізна пряжка, датується VI—VII ст. (рис. 2). Аналогічні комплекси відомі на поселеннях Подністров'я<sup>6</sup>.

Пряслице має типову для третьої чверті I тис. н. е. біконічну форму (висота 1,85 см, середній діаметр 2,2 см, діаметр торців 1,2 см, діаметр отвору 0,7 см). Зроблено з глини з домішкою дрібнозернистого піску. Випал нерівномірний, через що виріб має сірий колір з жовтуватими плямами. На обох гранях на бічній поверхні пряслиця по сірій глині досить виразно було викарбувано кілька знаків: чотири — на «верхній», два основні і ще два менш виразні — на «нижній». Це розміщення умовно розглядатиметься як «два рядки», хоч треба зважити, що на ранніх стадіях розвитку писемності написання «в рядках» не дотримувалися (рис. 3).

За графічними особливостями знаки на обухівському пряслиці не можуть бути цілком певно віднесені до якоїсь з відомих систем письма раннього середньовіччя чи більш архаїчних. Проте загальний тип графіки все ж таки дозволяє припустити, що це не тамти, не знаки, а букви, і деякі з них можуть бути зіставлені з буквами давньогрецької абетки (рис. 4). До таких слід віднести 1-й, 2-й, 4-й, 5-й, а можливо і 6-й та 7-й знаки. Відповідно їх звукове значення може бути за цим зіставленням визначено так: 1 — у (латинню — u); 2 — г (g); 4 — о (o); 5 — л (L) або п (p). Аналоги цим знакам знайдено в найдавніших пам'ятках кирилиці, ситівському написі<sup>7</sup>. Певні труднощі становить транскрипція 3-го знака у вигляді ламаної лінії. За кількома елементами цей знак може бути зіставлений з літерою «омега», що перейшла з грецького (візантійського) письма до кирилиці і пізніше була введена з руського алфавіту. Крім того, «ламана лінія» трапляється в архаїчній грецькій абетці як «м» (m)<sup>8</sup>. Цікавий і 2-й знак — невеликий прямокутний поряд з буквою «г». Якщо це самостійний знак, то подібні до нього вживалися у рунічному письмі як знак «п» (ng). 1-й знак також має близьку графему до рунічного п — «ш»<sup>9</sup>.

Першим звернув увагу на можливість одночасних зіставлень з давньогрецьким і рунічним письмом напису на обухівському пряслиці В.М. Даниленко. Дослідник уважав, що в основу цього напису покладено один із давньогрецьких алфавітів, але вбачав можливість використання чи впливу рун. Виходячи з цього, В.М. Даниленко запропонував дешифрування напису на пряслиці як слово «У(Н)ГОЛЬ». (Автограф В.М. Даниленко зберігається в особистому архіві Н.М. Кравченко.) Якщо це не випадкове з'єднання знаків, то, розвиваючи гіпотезу В.М. Даниленка, за якою він використав лише п'ять знаків (1-й, 2-й, 3-й та 4-й), вважаємо можливою інтерпретацію напису з шести знаків-літер, що мають читатися у такій послідовності: 4-й, 1-й, 2а-, 2-й, 3-й, 5-й. Тоді напис виглядатиме так: «ОУ(Н)ГОЛЬ».

Такому написанню знайдемо аналогію в літопису. Це — гідронім типу «ОУГОЛЬ»<sup>10</sup>. «На ОУГІЛЬ на Самарь» в 1152 р. князь Мстислав розбив половців<sup>11</sup>. А під 1183 роком згадується подія на річці Орелі, яка виступає під двома назвами. Коли русичі відігнали половців і стали «на мсть нарѣцаѣмемь Ерель, его же Роусь зоветь Оуголь»<sup>12</sup>.

Цікаво, що біля річки Буга (Південному), або Бога, назва якого означає «кривий», «рог» («угол»), жили улличі (утличі) — одне з східнослов'янських племен, яке

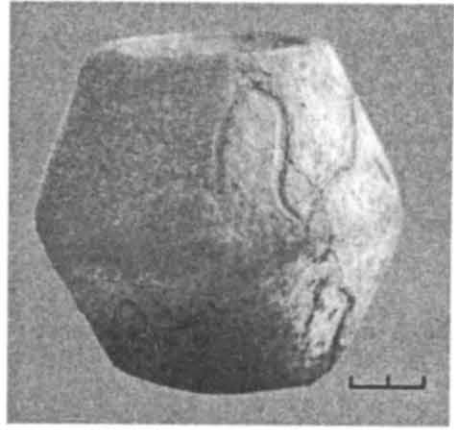


Рис. 1. Пряслице з житла 28 поселення Обухів II. Збільшене фото

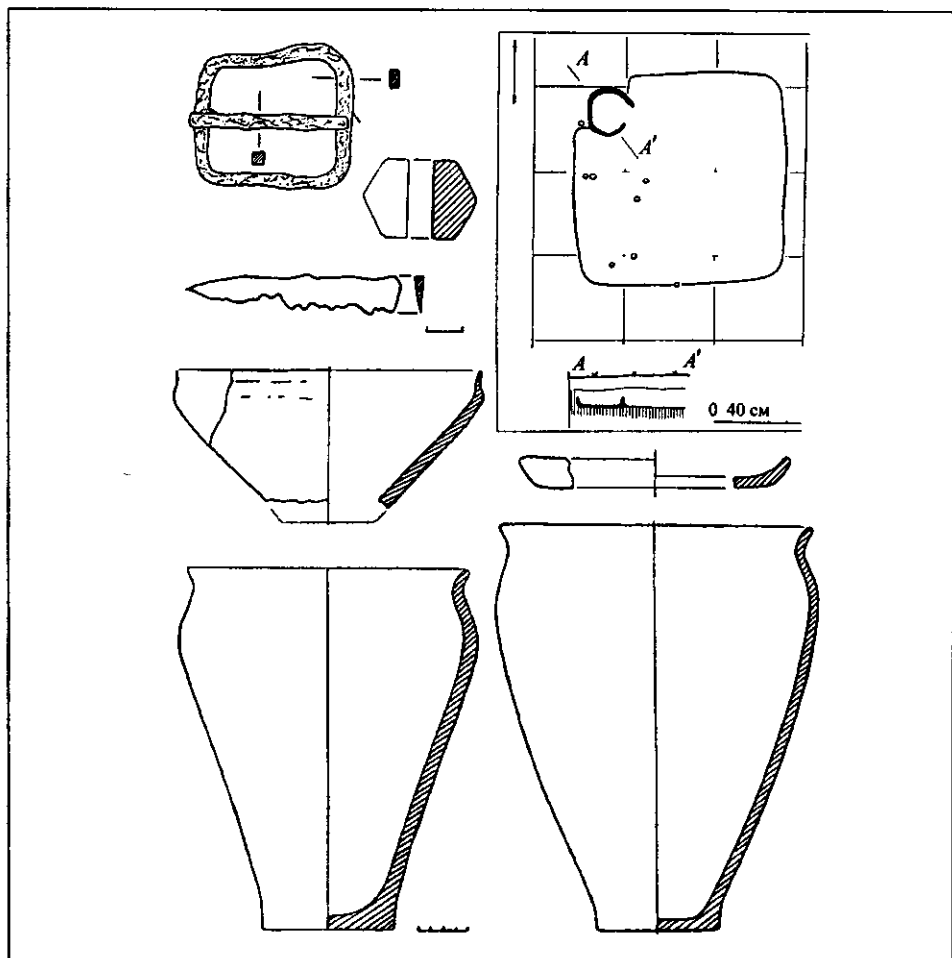


Рис. 2. Житло 28 поселення Обухів II. План, розріз печі та знахідки

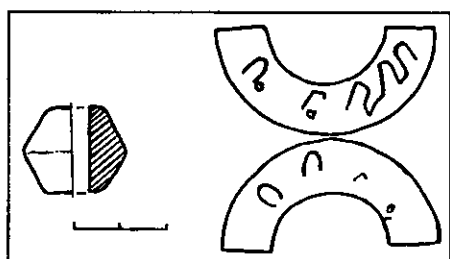


Рис. 3. Пряслице із знаками з поселення Обухів II

Рис. 4. Зображення знаків на пряслиці з поселення Обухів II

Рядок	Порядковий номер	Знаки
1	1	п.
	2 (2а)	Г
	3	~
2	4	п
	5	р
	6 (7)	^ 0

раніше мешкало біля Дніпра<sup>13</sup>. Племінна назва могла мати відповідника у власному імені, що було викарбувано на пряслиці, можливо, з метою ворожіння або надання якоїсь інформації, що мала особистий сенс. Як версія це тлумачення, гадаємо, має право на існування, проте остаточне дешифрування можливе лише з накопиченням епіграфічного матеріалу.

На різних предметах, насамперед пряслицях, з ранньослов'янських пам'яток (празька, пеньківська культури) відомі поодинокі знаки (хрести, трикутники, свасти-

ка, «решітка» тощо), є кілька літероподібних зображень. Такі пряслиця знайдені на поселеннях Луг I, Сенча, на пам'ятках Південного Бугу<sup>14</sup>. Слід згадати також, що окремі літери траплялися і на предметах черняхівської культури.

Питання стосовно докирилівського етапу розвитку слов'янської писемності, характеру систем письма, яким послуговувалися слов'яни, потребує ще великої збиральницької роботи. І в цьому сенсі археологічні пам'ятки східних слов'ян зберігають певну інформацію про ранні форми писемності і заслуговують на увагу дослідників.

<sup>1</sup> Сказание Черноризца Храбра «О письменах» // Сказание о начале славянской письменности. — М.: Наука, 1981. — С. 102.

<sup>2</sup> Срезневский И.И. Палеографические заметки // Тр. I АС. — М., 1871. — С. СХV, СХVІІІ.

<sup>3</sup> Браїчевський М.Ю. З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550—551 рр. // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.; Баран В.Д. Давні слов'яни. — К.: Альтернативи, 1998. — С. 79—88.

<sup>4</sup> Глокке Н.Э. Разбор языка Фрейзингенских отрывков // Изборник Киевский. — К., 1904. — С. 166—179; Сказання о начале славянской письменности. — С. 176.

<sup>5</sup> Гошев И. Старобългарски глаголически и кирилски надписи. — София, 1961. — С. 15—18.

<sup>6</sup> Кравченко Н.М. Исследование славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 86—87; Баран В.Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). — К.: Наук. думка, 1988. — С. 25—32; Русанова И.П., Тимошук Б.А. Кодын — славянские поселения V—VIII вв. на р. Прут. — М.: Наука, 1984. — 87 с.; Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 44—88.

<sup>7</sup> Георгиев Э. Основные вопросы возникновения старославянской (староболгарской) литературы и старославянского (староболгарского) литературного языка // Славянская филология. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — Т. 1. — С. 225—242.

<sup>8</sup> Истрин В.А. Развитие письма. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — С. 234—243, 260.

<sup>9</sup> Там же. — С. 243—244, 247—249; Фридрих И. История письма. — М.: Наука, 1979. — С. 362.

<sup>10</sup> Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви. — К., 1967. — С. 74—75, 82—86; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К.: Наук. думка, 1985. — С. 58, 164.

<sup>11</sup> ПСРЛ. — 1843. — Т II. — С. 71.

<sup>12</sup> Там же. — С. 128.

<sup>13</sup> Трубочев О.Н. О племенном названии уличи // Вопросы славян. языкознания. — 1961. — Вып. 5. — С. 186—190.

<sup>14</sup> Березовец Д.Т. Поселение уличей на реке Тясмине // МИА. — № 108. — 1963. — С. 167—168; Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения Побужья // Раннесредневековые восточнославянские древности. — М.; Л., 1974. — С. 186, 189, 199; Терпиловський Р.В., Левченко Д.І. Слов'янське поселення середини I тис. н. е. поблизу с. Сенча в Середньому Посуллі // Полтав. археол. збірник. — 1994. — № 2. — С. 45—68.

Одержано 23.01.2001

Н.М. Кравченко, Н.С. Абашина

#### ДОКИРИЛЛИЧЕСКАЯ НАДПИСЬ НА ПРЯСЛИЦЕ ИЗ РАННЕСЛАВЯНСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ ОБУХОВ II

Исходя из сходства знаков, нанесенных по сырой глине на пряслице из раннеславянского поселения Обухов II с буквами древнегреческого алфавита, авторы предлагают дешифровку надписи как слово «ОУ(Н)ГОЛ». Аналогии можно найти в летописи. Это одно из наименований реки Орель, а также название восточнославянского племени уличей, проживавшего ранее на Днепре, а затем на Южном Буге. На пряслице, вероятно, нанесено имя собственное, имеющее соответствие в племенном наименовании.

Н.М. Kravchenko, N.S. Abashyna

#### PRE-CYRILLIC INSCRIPTION ON A SPINDLE-WHORL FROM THE EARLY SLAVIC SETTLEMENT OF OBUKHIV II

Starting from the similarity of signs drawn before baking on a spindle-whorl from an early Slavic settlement of Obukhiv II with Greek letters, the authors propose a decoding of the inscription as the word «OU(N)GOL». Analogies can be found in annals. It is one of the names of the Orel' river and is the name of the Slavic tribe of Ulychi, which lived previously on the Dnieper and then on the Southern Bug. Perhaps, it is a proper noun, which has a correspondence in the tribe name.